

ارزیابی اثرات طرح‌های مرتعداری و واگذاری آنها به بهره‌برداران در بهبود مراتع استان آذربایجان غربی (مثال موردی: سرهلان سلماس)

میر طاهر قائمی^۱

چکیده

به منظور بررسی و ارزیابی اثرات طرح‌های مرتعداری در حفظ و احیاء مراتع استان آذربایجان غربی طرح مرتعداری سرهلان از شهرستان سلماس با ۱۵ خانوار بهره‌بردار عشایری و مراتع عمومی غیر ممیزی شده کوزه رش با بیش از ۶۰ خانوار بهره‌بردار انتخاب گردیدند. برای جمع‌آوری اطلاعات در پژوهش حاضر از مصاحبه، مشاهده و عملیات صحرائی استفاده شد که با استفاده از روش مصاحبه و پرسشنامه با بهره‌برداران گروه در یورد بیلاقی سرهلان و کارشناسان، مدیران منابع طبیعی استان و شهرستان سلماس مزایا و معایب طرح مذکور از دیدگاه آنها مشخص و با مشاهده عملیات صحرائی پارامترهای مورد استفاده در مقایسه دو سامان عرفی از قبیل وضعیت مرتع، گرایش، ظرفیت مرتع، تولید و تغییرات گونه‌ها مورد مطالعه قرار گرفت. از آمار توصیفی، فراوانی‌ها، درصدها، به منظور تجزیه و تحلیل اطلاعات استفاده گردید و برای مقایسه داده‌های دو سامان عرفی از آزمون T-test استفاده گردید. نتایج حاصل از آنالیز داده‌ها نشان داد که:

۱- بین وضعیت مرتع طرح‌های مرتعداری با وضعیت مراتع عمومی اختلاف

معنی‌داری وجود دارد

۱- عضو هیئت علمی مرکز تحقیقات منابع طبیعی و امور دام استان آذربایجان غربی

۲- بین تولید علوفه طرح‌های مرتعداری با تولید مرتع عمومی اختلاف معنی‌داری وجود دارد.

۳- بین ظرفیت مرتع طرح‌های مرتعداری با ظرفیت مرتع عمومی غیر ممیز شده اختلاف معنی‌داری وجود دارد.

واژه‌های کلیدی: طرح‌های مرتعداری، تخریب مرتع، واگذاری مرتع، وضعیت مرتع، ظرفیت مرتع

مقدمه

هر چند که قرن بیستم را قرن توسعه علوم، فنون و حاکمیت دانش و تکنولوژی لقب داده‌اند اما از دیدگاه دیگر این قرن را باید قرن مظلومیت منابع طبیعی و انهدام مراتع نام نهاد. بشر در آستانه قرن بیست و یکم برای ادامه حیات خویش بر روی کره زمین با مشکلات بزرگی رو بروست که یکی از این معضلات بحران محیط زیست و تخریب منابع طبیعی است، منابعی که بر غم قابل تجدید بودن مورد استفاده نادرست جوامع بشری قرار گرفته و به سرعت رو به انهدام می‌رود. نابودی که نه تنها قابل برگشت نیست بلکه ادامه حیات نسل‌های آینده بشری را با دغدغه و ابهام روبرو می‌سازد. (۴)

ملی شدن جنگل‌ها و مراتع کشور در رژیم گذشته و فروپاشی نظام ایلی در ایران چون بدون مطالعه کافی و صرفاً به منظور اصلاحات صوری و نه به منظور احیاء و بهره‌برداری صحیح صورت گرفت، سبب شد زمین‌های کشاورزی و زراعی در آن زمان مالکیت خاصی پیدا کرده ولی مراتع و جنگل‌ها صاحبان مقتدر خود را از دست داده و باعث گردی که مراتع بدلیل زیادی تعداد دام، چرای زودرس و دیر هنگام، شخم و بوته‌کشی، عدم سرمایه گذاری و انگیزه اقتصادی، تخریب شده و به وضعیت اسفبار موجود برسند.

سیر تاریخی اشکال بهره‌برداری از مراتع استان آذربایجان غربی را در سه دوره به شرح ذیل می‌توان مورد ارزیابی قرار داد:

۱- دوره قبل از اصلاحات ارضی که مراتع به تبع نظام ارباب و رعیتی حاکم بر مناسبات اقتصادی و اجتماعی مردم در دست عده‌ای بنام ارباب و صاحبان مراتع بود که به فراخور حال و روز افراد به صورت دریافت حق علف چر به دامداران اجاره داده می‌شد. در این حالت به علت مدیریت سران عشایر به عنوان روسای مقتدر و کاهش فشار دام میزان تخریب مراتع کمتر بوده است.

۲- دوره مربوط به سال ۱۳۴۱ (اصلاحات ارضی) تا سال ۱۳۵۷ (پیروزی انقلاب اسلامی ایران) در چنین زمانی در پی گذر از نظام فئودالی به نظام سرمایه‌داری مدیریت مراتع نیز دستخوش تغییراتی گردید. در این دوره مراتع صاحبان مقتدر خود را از دست داده و فاقد مالکیت گردید و بیشترین میزان تخریب در این دوره در مراتع حریم روستا و میان بندها که به طور مشاع توسط دامداران بدون برنامه مورد بهره‌برداری قرار می‌گرفت انجام گرفت.

۳- دوران بعد از انقلاب اسلامی: در این دوره با ابطال اسناد مالکیت تعداد زیادی بهره‌بردار وارد مراتع شده و دولت با حذف مدیریت واحد نتوانست مدیریت کارآمد و مناسب جانشین آن کند. روستاییان با استفاده از این فرصت تا جایی که توانستند مراتع را به دیمزارهای کم بازده تبدیل نمودند. تبدیل بیش از ۷۰ هزار هکتار مراتع خوب به دیمزارهای کم بازده بیشترین ضربه و صدمات را بر پیکر بیجان مراتع استان وارد کرد. لذا سازمان جنگلها و مراتع کشور جهت حفاظت، اصلاح و توسعه مراتع اقدام به اجرای طرحهای مرتعداری و واگذاری طویل‌المدت آن به بهره‌برداران نموده تا شاید از این طریق بتواند مجدداً مراتع را برخوردار از مالک عرفی و قانونی نماید. (۳ و ۹)

مساحت مراتع استان آذربایجان غربی بالغ بر ۲۵۱۶۵۸۴ هکتار می‌باشد بر اساس آمار سال ۱۳۶۵ به ترتیب مقدار ۷۶۶۱۴۰ هکتار آن را مراتع خوب، ۱۳۸۷۱۸۸ هکتار

آن را مراتع متوسط و ۲۶۳۲۵۶ هکتار آن را مراتع فقیر تشکیل می‌دهد که یقیناً این آمار با وضعیت موجود خالی از اشکال نبوده و سطح مراتع فقیر خیلی بیشتر از اینها خواهد بود تولید علوفه خشک قابل برداشت سالیانه مراتع استان ۸۱۰/۰۰۰ تن بوده که نیاز علوفه‌ای ۲۲۰۰/۰۰۰ واحد دامی را تأمین می‌کند در حالیکه بیش از ۶ میلیون واحد دامی متکی به مراتع موجود بوده که ۳۸۰۰/۰۰۰ واحد دامی مازاد که عامل مهم تخریب محسوب می‌گردند در استان موجود می‌باشد. تعداد طرحهای مرتعداری تهیه شده توسط اداره منابع طبیعی استان ۴۰۰ فقره بوده که ۱۵۳ فقره آن به بهره‌برداران ذی‌حق واگذار گردیده است. (۳)

مواد و روشها^۱

۱- موقعیت محل:

مراتع منطقه طرح مرتعداری معروف به سرهلان در فاصله ۴۳ کیلومتری غرب شهرستان سلماس و در غرب روستای کوزه رش در نوار مرزی ایران و ترکیه واقع گردیده است. مساحت کل منطقه طرح ۱۱۸۸/۴ هکتار است که تعداد دام مجاز آن در زمان تهیه طرح و شروع واگذاری ۱۶۵۳ واحد دامی برای مدت سه ماه تابستان بوده که تعداد خانوار مشمول طرح ۱۵ خانوار می‌باشد.

۱- جامعه آماری شامل کلیه خانوارهای دامدار کوچنده منطقه کوزه رش سلماس که با ۴۰۰ خانوار و با ۱۲۰۰۰ واحد دامی از ۲۵۰۰۰ هکتار از مراتع بیلاقی منطقه استفاده می‌کنند. در تحقیق حاضر به دو دلیل نمونه‌گیری انجام نگردید. زیرا تعداد بهره‌برداران یورد سرهلان ۴ خانوار با ۵۰۰ واحد دامی بوده در حالیکه تعداد دامداران موجود در کوزه رش ۵۰ خانوار با بیش از ۲۰۰۰ واحد دامی بوده است از طرف دیگر جهت دقت کار مصاحبه با تک تک افراد بهره‌بردار در طرح مرتعداری سرهلان به منظور شناخت دقیق مشکلات و نقطه نظرات آنان مد نظر قرار گرفت.

در زمان مطالعه (۱۳۸۰) فقط ۴ خانوار از ۱۵ خانوار مشمول طرح به منطقه طرح کوچ کرده بودند و تعداد دام موجود در مرتع مذکور در این زمان ۵۰۰ واحد دامی بوده است.

حداکثر ارتفاع منطقه ۲۷۵۰ متر و حداقل آن ۲۴۰۰ متر از سطح دریای آزاد بارندگی سالیانه آن ۴۵۰-۳۵۰ میلیمتر بوده که حداقل و حداکثر درجه حرارت آن ۳۰- درجه سانتیگراد در بهمن و ۲۷+ درجه سانتیگراد در مرداد ماه می باشد. بافت خاک PH, Sandy loam ۷/۹ تا ۸/۲ بوده که محدودیتی برای رشد گیاه نداشته است. سامان عرفی کوزه رش نیز در شمال سامان عرفی سرهلان واقع گردیده و بوسیله جاده جیب رو از آن تفکیک شده است. که به دلیلی واقع شدن هر دو سامان عرفی در شرایط اقلیمی با تابستانهای ملایم و زمستانهای سرد و مرتفع به صورت مراتع ییلاقی مورد استفاده قرار می گیرند. در سامان عرفی کوزه رش به دلیل اینکه ممیزی انجام نگردیده و به صورت عمومی مورد بهره برداری قرار می گیرد در تمام فصل سال تعداد نامشخص دام بدون برنامه چرایبی و رعایت زمان ورود و خروج و ظرفیت مورد استفاده قرار می گیرد. (۱)

۲- روش تحقیق

برای بررسی موضوع تحقیق حاضر بهترین شیوه استفاده از روشهای مقایسه ای است. که در آن پارامترهای مثل وضعیت مرتع، درصد پوشش تاجی، تراکم، زادآوری، تولید و ظرفیت مرتع در دو سامان عرفی مورد مقایسه و ارزیابی قرار گرفت. این دو سامان عرفی از نظر شرایط فیزیوگرافی (ارتفاع، شیب و جهت)، اقلیمی (درجه حرارت، بارندگی، رطوبت و ...) با همدیگر مشابه و یکسان بوده اند. لذا در هر کدام از سامانهای عرفی مذکور نقشه های شیب، جهت و ارتفاع تهیه و با تلفیق نقشه های فوق واحدهای نسبتاً همگن جهت اندازه گیری پارامترهای پوشش گیاهی و ارزیابی آنها تهیه گردید.

وضعیت مرتع بروش شش فاکتوری، تولید بروش قطع توزین و درصد پوشش تاجی، تراکم و زادآوری در داخل قطعات نمونه (Minimal area) انجام گرفت.

۳- وسایل اندازه‌گیری و تکنیکهای سنجش

در بخش نتایج توصیفی از آمارهای توصیفی شامل میانگین‌ها، فراوانی‌ها و درصدها و در بخش نتایج تحلیلی برای تبیین روابط متغیرهای مستقل و وابسته از آزمون T.test استفاده گردید.

۴- جمع‌آوری داده‌های تحقیق

برای جمع‌آوری داده‌ها از ابزارهای اندازه‌گیری پوشش گیاهی مثل پلات و استقرار ترانسکت، مشاهده و مصاحبه استفاده گردید. از طریق مشاهده وضعیت سامانهای عرفی سرهلان و کوزه رش و مقایسه واقعیهای موجود در جامعه بالاخص بهره‌برداران مشمول طرح و وضعیت معیشتی آنها در دو نظام بهره‌برداری متفاوت مد نظر قرار گرفت و با مصاحبه با بهره‌برداران، کارشناسان و مسئولان اداره منابع طبیعی شهرستان سلماس و اداره کل منابع طبیعی استان میزان تأثیر واگذاری طرحهای مرتعداری به بهره‌برداران در بهبود وضعیت مراتع اطلاعات کلی بدست آمد.

نتایج

در قسمت نتایج بوسیله شاخصهایی مثل وضعیت مرتع، درصد پوشش تاجی، زادآوری، درصد حفاظت خاک، تولید، تکرار لاشبرگ، ظرفیت مرتع و تعداد دام موجود در مرتع و عدم تخریب مرتع مقادیر کمی تعیین گردید که در جدول شماره (۱) آورده شده است.

جدول شماره ۱- میزان عدم تخریب در سامانهای عرفی سرهلان و کوزه رش

سامان عرفی کوزه رش			سامان عرفی سرهلان		
امتیاز	شاخص	ردیف	امتیاز	شاخص	ردیف
۲۸	وضعیت مرتع	۱	۶۸/۲	وضعیت مرتع	۱
۴	الف- ترکیب پوشش گیاهی		۱۲/۸	الف- ترکیب پوشش گیاهی	
۵/۳	ب- درصد پوشش تاجی		۱۱/۶	ب- درصد پوشش تاجی	
۵/۷	ج- درصد حفاظت خاک		۱۳/۸	ج- درصد حفاظت خاک	
۶/۷	د- تولید علوفه		۱۱/۲	د- تولید علوفه	
۳/۳	ه- زادآوری		۱۱/۸	ه- زادآوری	
۳	ل- تکرار لاشبرگ		۷	ل- تکرار لاشبرگ	
۴	عدم فشار دام		۲۰	عدم فشار دام	۲
۲	الف - ظرفیت مرتع		۱۰	الف - ظرفیت مرتع	
۲	ب- تعداد دام در مرتع		۱۰	ب- تعداد دام در مرتع	
۳۲		جمع	۸۸/۲	-	جمع
۱۶		میانگین	۴۴/۱	-	میانگین

نتایج آماری بدست آمده از جدول فوق نشان می‌دهد که امتیازات مرتع در یورد سرهلان ۶۸/۲ و در یورد کوزه رش ۲۸ بوده و مقادیر عدم تخریب نیز در یوردهای مذکور بترتیب ۸۸/۲ و ۳۲ می‌باشد که اختلاف آنها با روش (t استیودنت) در سطح ۱٪ معنی‌دار است. یعنی میزان امتیاز وضعیت مرتع و عدم تخریب در یورد سرهلان به ترتیب ۴۰/۲ و ۵۶/۲ نسبت به یورد کوزه رش افزایش یافته است. همچنین امتیاز فشار دام در یورد سرهلان نسبت به یورد کوزه رش به میزان ۱۸ امتیاز افزایش نشان می‌دهد. که نشان دهنده اثرات مثبت واگذاری طرح مرتعداری به بهره‌برداران در بهبود وضعیت مرتع و کاهش فشار دام که بر اساس تعادل دام و مرتع و سایر پارامترهای مطرح در مدیریت مرتع مد نظر قرار گرفته و رعایت گردیده است.

- تغییرات پوشش تاجی در سامان عرفی سرهلان در مقایسه با سامان عرفی کوزه رش:

تغییرات پوشش تاجی در دوسامان عرفی مورد مطالعه به عنوان یک شاخص اصلی جهت مقایسه دو سامان عرفی مد نظر قرار گرفت که در جدول شماره (۲) آورده شده است:

جدول شماره ۲- تغییرات پوشش تاجی در سامانهای عرفی سرهلان و کوزه رش

درصد پوشش تاجی			درصد ترکیب			
سامان عرفی سرهلان	سامان عرفی کوزه رش	سامان عرفی تفاضل دو سرهلان	سامان عرفی تفاضل دو سامان عرفی	کوزه رش	سامان عرفی سرهلان	تفاضل دو سامان عرفی
بوته‌ایها	٪۱۷/۸	٪۱۳/۶	٪۴/۲	٪۳۸/۱	٪۳۱/۷	٪۶/۴-
گندمیان دائمی	٪۲۶	٪۸/۱	٪۱۷/۹	٪۲۲/۷	٪۴۶/۳	٪۲۳/۶
پهن برگان دائمی	٪۷/۶	٪۸/۷	٪۱/۱-	٪۲۴/۳	٪۱۳/۵	٪۱۰/۸-
گندمیان یکساله	٪۲/۴	٪۲/۷	٪۳-	٪۷/۶	٪۴/۲	٪۳/۴-
پهن برگان یکساله	٪۲/۴	٪۲/۶	٪۱۲-	٪۷/۲	٪۴/۲	٪۳-
جمع کل	٪۵۶/۲	٪۳۵/۷	٪۲۰/۵	٪۱۰۰	٪۱۰۰	٪
کلاس I	٪۲۲/۴	٪۴/۳	٪۱۸/۱	٪۱۲	٪۳۹/۸	٪۲۷/۸
کلاس II	٪۸	٪۶/۱	٪۱/۹	٪۱۷/۱	٪۱۴/۳	٪۲/۸-
کلاس III	٪۲۵/۸	٪۲۵/۳	٪/۵	٪۷۰/۹	٪۴۵/۹	٪۲۵-

مقایسه داده‌ها در جدول فوق بیانگر آن است که درصد پوشش تاجی در یورد سرهلان در مقایسه با کوزه رش ۲۰/۵ درصد افزایش یافته که در سطح ۵٪ معنی‌دار می‌باشد. مقادیر گونه‌های کلاس I, II, III در یورد سرهلان بترتیب برابر ۲۲/۴، ۸، و ۲۵/۸ درصد بوده در حالیکه این مقادیر برای گونه‌های کلاسهای مذکور در یورد کوزه رش ۴/۳، ۶/۱ و ۲۵/۳ درصد می‌باشد که افزایش گونه‌های کلاس I به مقدار ۱۸/۱ درصد قابل ملاحظه می‌باشد. گونه‌های کلاس I, II, III در سامان عرفی سرهلان به ترتیب

یورد کوزه رش ارقام مذکور برای کلاسهای خوشخوراکی به ترتیب ۱۲، ۱۷/۱، ۷۰/۹ درصد ترکیب گیاهی می‌باشد. توجه به داده‌های فوق نشان دهنده این واقعیت است که در یورد سرهلان گونه‌های کلاس I و در یورد کوزه رش گونه‌های کلاس III بیشترین مقدار و ترکیب گیاهی را بخود اختصاص داده‌اند که نشان دهنده اثر بخشی واگذاری صحیح طرحهای مرتعداری به بهره‌برداران ذی‌حق می‌باشد.

- تغییرات تراکم گونه‌های دائمی در سامانهای عرفی سرهلان و کوزه رش: پارامتر تراکم نیز به عنوان یک معیار جهت ارزیابی و مقایسه دو سامان عرفی مورد استفاده قرار گرفت که در جدول شماره (۳) ارائه گردیده است.

جدول شماره ۳- تغییرات تراکم گونه‌های دائمی در سامانهای عرفی سرهلان و کوزه رش

تعداد پایه در متر مربع				فرمهای گیاهی
سامان عرفی سرهلان		سامان عرفی کوزه رش		
تعداد	درصد	تعداد	درصد	
۴/۲	٪۱۰/۸	۵/۷	٪۲۸/۵	بوته‌ایها
۲۸/۲	٪۷۲/۳	۷/۳	٪۳۷/۵	گندمیان دائمی
۶/۶	٪۱۶/۹	۷	٪۳۵	پهن برگان دائمی
۳۹	٪۱۰۰	۲۰	٪۱۰۰	جمع تراکم
۲۲/۶	٪۵۷/۹	۴	٪۲۰	کلاس I
۷	٪۱۷/۹	۴/۶	٪۲۳	کلاس II
۹/۴	٪۲۴/۲	۱۱/۴	٪۵۷	کلاس III

مقایسه داده‌های جدول فوق نشان می‌دهد که تراکم گونه‌ها در یورد سرهلان نسبت به کوزه رش ۱۹ پایه در متر مربع افزایش یافته است. تراکم گونه‌های کلاس III, II, I در یورد سرهلان به ترتیب ۲۲/۶، ۷ و ۹/۴ پایه در متر مربع بوده در حالیکه این مقادیر

برای گونه‌های کلاسهای مذکور در یورد کوزه رش به ترتیب ۶، ۴/۴ و ۱۱/۴ پایه در متر مربع می‌باشد یعنی تراکم گونه‌های کلاس I در سرهلان ۱۸/۶ پایه در متر مربع افزایش ولی در کوزه رش گونه‌های کلاس III به مقدار ۲ پایه در متر مربع افزایش نشان می‌دهند که بیانگر تاثیر طرح مرتعداری و واگذاری مراتع و رعایت اصول صحیح چرایی در سامان عرفی سرهلان می‌باشد.

- تغییرات زادآوری گونه‌های دائمی در سامانهای عرضی سرهلان و کوزه رش
زاد آوری نیز به عنوان یکی از شاخصهای بسیار مهم در ارزیابی دو سامان عرفی مورد استفاده قرار گرفت که در جدول شماره (۴) ارائه گردیده است.

جدول شماره ۴- تغییرات زادآوری گونه‌های دائمی در سامانهای عرفی مورد مطالعه

درصد ترکیب نهالها در متر مربع			تعداد نهال در متر مربع			
تفاضل	کوزه رش	سرهلان	تفاضل	کوزه رش	سرهلان	
%۹/۳	%۳۲/۷	%۲۳/۴	+۶/۶	۵	۴/۴	بوته‌ایها
%۴۲/۴	%۱۵	%۵۷/۴	۸/۵	۲/۳	۱۰/۸	گندمیان دائمی
%۳۳/۲	%۵۲/۳	%۱۹/۱	-۴/۴	۸	۳/۶	پهن برگان دائمی
..	%۱۰۰	%۱۰۰	۳/۵	۱۵/۳	۱۸/۸	جمع کل
%۴۲/۵	۰	%۴۲/۵	۸	۰	۸	کلاس I
-%۱/۴	%۱۹/۶	%۱۹/۲	/۶	۳	۳/۶	کلاس II
-%۴۲/۱	%۸۰/۴	%۳۸/۳	-۵/۱	۱۲/۳	۷/۲	کلاس III

- تغییرات تولید علوفه در سامانهای عرفی سرهلان و کوزه رش:
تولید علوفه در سامانهای عرفی مذکور مورد مقایسه قرار گرفت که در جدول شماره (۵) آورده شده است.

جدول شماره ۵- تغییرات تولید علوفه در سامانهای عرفی سرهلان و کوزه رش

درصد ترکیب			درصد پوشش تاجی			
تفاضل دو سامان عرفی	کوزه رش	سرهلان	تفاضل دو سامان عرفی	سامان عرفی کوزه رش	سامان عرفی سرهلان	
-۳۱/۷٪	۵۲٪	۲۰/۳٪	۳۰/۷	۳۳۳/۳	۳۶۴	بوته‌ایها
۴۵/۱٪	۱۸/۴٪	۶۳/۵٪	۳۲۹/۶	۲۴/۴	۳۷۲	گندمیان دائمی
۶٪	۱۶٪	۱۰٪	-۵/۷	۱۳۶/۷	۱۳۱	پهن برگان دائمی
-۴/۳٪	۷/۳٪	۳٪	۱۶/۷	۶۳/۳	۸۰	گندمیان یکساله
-۳/۲٪	۶/۲٪	۳٪	۲۶/۷	۵۳/۳	۸۰	پهن برگان یکساله
۰۰	۱۰۰٪	۱۰۰٪	۳۸۹	۶۲۹	۱۰۲۷	جمع کل
	۹/۱٪		۲۴۷/۳	۱۵/۷	۲۹۰	کلاس I
	۲۹/۲٪		۹۴/۶	۸۳/۴	۱۷۸	کلاس II
	۶۱/۷٪		۲۹/۱	۵۲۹/۹	۵۵۹	کلاس III

مقایسه داده‌ها در جدول شماره (۵) نشان می‌دهد که تولید علوفه کل در یورد سرهلان نسبت به کوزه رش ۳۹۸ کیلوگرم در هکتار افزایش نشان می‌دهد که در سطح ۰.۵٪ معنی‌دار می‌باشد. تولید گونه‌های کلاس I, II, III در سامان عرفی سرهلان به ترتیب ۲۹۰، ۱۷۸ و ۵۹۹ کیلوگرم در هکتار بوده در حالیکه این مقادیر برای گونه‌های کلاسهای فوق الذکر به ترتیب ۱۵/۷، ۸۳/۴ و ۵۲۹/۹ کیلوگرم در هکتار می‌باشد. گونه‌های کلاس I در سرهلان بیش از ۱۸ برابر در کوزه رش افزایش تولید از خود نشان می‌دهند در حالیکه گونه‌های کلاس III در یورد مذکور افزایش از خود نشان نمی‌دهند که بیانگر اثرات مثبت طرحهای مرتعداری و واگذاری آنها به بهره‌برداران ذی‌حق در بهبود وضعیت مراتع مذکور می‌باشد.

جدول میانگین \pm خطای معیار صفات مورد مطالعه

صفت	تیمار	سطح معنی دار
وضعیت مرتع	سرهلان کوزه رش	** (...)
درصد پوشش تاجی	سرهلان کوزه رش	* / ۰.۴۴
تراکم	سرهلان کوزه رش	* / ۰.۲
زادآوری	سرهلان کوزه رش	* / ۰.۴۳
تولید	سرهلان کوزه رش	* / ۰.۱۶

** در سطح ۱٪ معنی دار است

* در سطح ۵٪ معنی دار است

- نتایج نظرات بهره‌برداران مشمول طرح سرهلان و یورد کوزه رش درباره اثرات طرح مرتعداری در بهبود وضعیت مرتع:

نظرات بهره‌برداران مشمول طرح در خصوص سؤال تاثیر وجود فرد مقتدر به عنوان سر گروه در اثرات طرح‌های مرتعداری تمامی مصاحبه شوندگان معتقدند که وجود فرد مقتدر در مدیریت مرتع به عنوان سر گروه در واگذاری طرح‌های مرتعداری لازم بوده و اثرات مثبت آن انکار ناپذیر است آنها معتقدند که واگذاری طرح مرتعداری در سرهلان نسبت به یورد کوزه رش تأثیر بسیار مثبت در وضعیت و گرایش مرتع داشته است که دلیل عمده آن را دادن مالکیت و احساس مسئولیت در بهره‌برداران سرهلان جهت حفاظت و احیاء و اصلاح و بهره‌برداری بهینه از مرتع مذکور می‌دانند.

- نتایج نظرات کارشناسان و مدیران جنگلبانی شهرستان سلماس و اداره کل منابع طبیعی استان در خصوص سؤال نحوه مشارکت بهره‌برداران در اجرای بهینه واگذاری طرح مرتعداری و اثرات آن در بهبود وضعیت مرتع، اکثر کارشناسان و مدیران منابع طبیعی معتقدند که به علت عدم اطمینان بهره‌برداران به مأمورین دولتی و عدم آگاهی آنان خصوصاً در اوایل تدوین طرح‌های مرتعداری و واگذاری آنان به بهره‌برداران نقش

مشارکت کم رنگ بوده ولی تدریجاً این مشکل در پروژه‌های فوق‌الذکر حل گردیده است. آنان همچنین به دلیل وجود مشارکت بهره‌برداران در اجرای طرح مذکور آن را موفق ارزیابی کرده‌اند.

بحث و نتیجه‌گیری

بررسی نتایج حاصل از فرضیه‌های تحقیق، داده‌های اندازه‌گیری شده پارامترهای پوشش گیاهی در عملیات صحرايي، مصاحبه با مدیران، کارشناسان اداره کل منابع طبیعی استان، اداره جنگلبانی شهرستان سلماس بهره‌برداران مراتع سرهلان و کوزه رش و مشاهدات مجری نشان می‌دهد که طرح مرتعداری باعث بهبود وضعیت مرتع، افزایش ظرفیت مرتع، کاهش تعداد دام (ایجاد تعادل پایدار بین دام و مرتع) و کاهش تخریب مراتع گردیده است طوری که امتیاز وضعیت مرتع و تغییرات گونه‌های کلاس I از نظر درصد پوشش تاجی، تراکم، زادآوری و تولید در یورد سرهلان نسبت به یورد کوزه رش به ترتیب ۴۰/۲ امتیاز، ۲۰/۵ درصد، ۱۹ پایه در متر مربع، ۷ پایه در متر مربع و ۳۹۸ کیلوگرم در هکتار افزایش نشان می‌دهد. دلیل عمده آن حاکمیت مدیریت مطلوب، دادن مالکیت به مرتع، رعایت اصول صحیح مرتعداری در بهره‌برداری بهینه از مرتع، ایجاد تعادل پایدار بین دام و مرتع در یورد سرهلان می‌باشد برعکس در یورد کوزه رش به دلیل عدم احساس مالکیت و مسئولیت در بهره‌برداران، عدم صدور پروانه چرا و تشکیل گروه‌های ناسازگار و رقابت با چرای بیرویه و زودرس از مرتع مذکور، عدم وجود رئیس مقتدر و نظارت در نحوه بهره‌برداری شیوه مدیریت حاکم بر یورد کوزه رش را نامطلوب و باعث شدید تخریب گردیده است بدین جهت گونه‌های خوشخوراک را در این یورد فقط در طاقچه‌های اکولوژیک می‌توان یافت سخن آخر اینکه برای حفاظت اصولی و بهره‌برداری بهینه از مراتع باید آنها را با در نظر گرفتن مسائل اقتصادی و اجتماعی و رعایت جوانب امر به بهره‌برداران ذی‌حق واگذار نمود.

در واگذاری مراتع ضمن تهیه و تدوین طرح‌های مرتعداری با مشارکت کلیه بهره‌برداران ذی‌حق در قالب تعاونی‌های مرتعداری، یک نفر از مقتدرترین افراد که میزان آگاهی آن در مورد مسائل مدیریت مرتع بیش از دیگران است به عنوان سرگروه انتخاب و سامان عرفی به سرگروهی آن به افراد مشمول تحویل گردد طرح‌های مرتعداری موفق که همه ساله به طور منظم مورد بازدید کارشناسان و مجریان طرح قرار می‌گیرد شناسایی و برای ترویج نتایج آن اقدام به برگزاری بازدیدهای ترویجی سایر مجریان و بهره‌برداران طرح نموده تا با تبادل دانش و تجربه کلیه بهره‌برداران بتوانند در اجرای موفقیت آمیز طرح عمل نمایند با توجه به اینکه زمان ورود دام به مراتع ییلاقی منطقه مورد مطالعه اوایل تیرماه بوده و فاصله قشلاق بهره‌برداران مشمول طرح تا مراتع واگذار شده بسیار زیاد می‌باشد. لذا دامداران و احشام روستاهای همجوار مراتع واگذار شده را با چرای زود رس و دیر هنگام خود تخریب نموده و عملاً طرح‌های مذکور را با مشکل روبرو می‌سازد که مشارکت بهره‌برداران را برای تأمین حفاظت توسط خود اعضاء مشمول طرح جهت جلوگیری از چرای زودرس می‌طلبد.

منابع

- اداره مرتع، اداره کل منابع طبیعی استان آذربایجان غربی - طرح مرتعداری سرهلان ۱۳۷۵.
- ازکیا، مصطفی، ۱۳۷۴ طرح‌های مرتعداری و بررسی جنبه‌های اجتماعی آن (مطالعه موردی: فارس مجله جنگل و مرتع، شماره ۲۹).
- جنگل و مرتع بستر توسعه پایدار استان آذربایجان غربی، سازمان برنامه و بودجه استان.

- قائمی، میر طاهر، ۱۳۸۰، واگذاری مراتع به بهره‌برداران عاملی در حفظ، احیاء یا تخریب مراتع استان آذربایجان غربی، مرکز تحقیقات منابع طبیعی و امور دام استان آذربایجان غربی.
- قائمی، میر طاهر، ۱۳۷۸، شناسایی عوامل تخریب و تعیین سهم هر یک از آنها در تخریب مراتع استان، مرکز تحقیقات منابع طبیعی و امور دام استان آذربایجان غربی.
- قائمی، میر طاهر، ۱۳۷۹، ارزیابی بهره‌مندی عشایر از زمینهای واگذار شده کشاورزی و اثرات آن در بهبود مراتع ییلاقی شیپلو، مرکز تحقیقات منابع طبیعی و امور دام استان آذربایجان غربی.
- مصداقی، منصور، ۱۳۷۲ مرتعداری در ایران، انتشارات آستان قدس رضوی.
- مقدم، محمدرضا، ۱۳۷۷، مرتعداری، انتشارات دانشگاه تهران.
- معین‌الدین، حسن، ۱۳۷۴ سیر تاریخی مالکیت و مرتع در ایران، مجله جنگل و مرتع، شماره ۲۹).
- عباسی، قاسم و علی‌اکبر مهرابی، ۱۳۷۵ بررسی موانع و مشکلات اجرایی طرحهای مرتعداری در استان مرکزی، مرکز تحقیقات منابع طبیعی و امور دام استان مرکزی.
- Atalay, Linneo, 1970, Corts livestock consultant Range management in the developing countries .
- G.N. Harrington atall. 1990 , management of Australia's Range land.

**Evulation the effects of range mangement desings on
improvement of range lands in west Azarbayjan province.
(case study): sarhalan- salmas**

M. T. Ghaemi¹

Abstract

In order to survey and assess range manage ment designs affect on the rangeland improvement in the west Azerbaijan province, the sarhalan and kozerash range lands of Sam city respectively 15 and 60 selected.

For information collection utilizer research, interview, observation and field study were used by using of questionnairire and interview with Utilizer and natural resources managers, advantanges and defects of range management design determined, by observation and fild study the following parameters such as range condition, range trend, Range capacity and production studied and compared between two communal boundaries

the usingth T-test and descriptive such as frequency and percentage and other in formation analysed . the eresult of data showed.

1- there is a significant relationship between the range land condition on range managemet design and common used rangeland.

2- there is a significant relationship between the range land production on range managemet design and common used rangeland.

3- there is a significant relationship between the range land capacity on on range managemet design and common used rangeland.

1- scientific number of research center of natural resources in west Azarbayjan .

Email: mertaher@yahoo.com